

UDK:856.357

Ma'muraxon MADAMINOVA,
ADU tayanch doktoranti, ADPI o'qituvchisi
E-mail: mamuraxonmadaminova6@gmail.com

DSc, professor A.Abdullayeva taqrizi asosida

XURSHID DAVRON SHE'RIYATIDA VOQEABAND LIRIKA

Annotatsiya

Lirik asarning kechinma obyektiga ko'ra mediativ va tavsifiy lirika turlari bor bo'lib, yangi o'zbek she'riyatining ko'zga ko'ringan vakillaridan biri Xurshid Davron ijodida ham ushbu guruhga kiruvchi she'rlarning bir necha namunalari mavjud. Mazkur maqola shoir ijodidagi tavsifiy lirika ko'rinishlaridan biri hisoblanuvchi voqeaband she'rlarni nazariy jihatdan tahlil qilishga qaratildi.

Kalit so'zlar: tavsifiy lirika, voqeaband lirika, voqeaband she'r, yangi o'zbek she'riyati, Xurshid Davron, lirik tasvir.

EVENTFUL LYRICS IN TAYE POETRY OF KHURSHID DAVRON

Annotation

There are meditative and descriptive types of lyrics according to the object of experience of the lyrical work, and there are several examples of poems belonging to this group in the work of Khurshid Davron, one of the prominent representatives of the new Uzbek poetry. This article is focused on the theoretical analysis of eventful poems, which are considered to be one of the descriptive lyrics in the poet's work.

Key words: descriptive lyric, eventful lyric, eventful poem, new Uzbek poetry, Khurshid Davron, lyrical image.

СОБЫТИЙНАЯ ЛИРИКА В ПОЭЗИИ ХУРШИДА ДАВРОНА

Аннотация

В зависимости от предмета переживания лирического произведения различают медитативный и описательный типы лирики, а в творчестве Хуршида Даврона, одного из ярких представителей новой узбекской поэзии, имеется несколько примеров стихотворений, относящихся к этой группе. Данная статья посвящена теоретическому анализу событийных стихотворений, которые считаются одними из описательных лирик в творчестве поэта.

Ключевые слова: описательная лирика, событийная лирика, событийная поэма, новая узбекская поэзия, Хуршид Даврон, лирический образ.

Kirish. Qator adabiyotshunoslikka oid manbalardan ma'lumki, voqeaband lirika va voqeaband she'r o'zaro o'xshashdek tuyilsa ham, turlicha mazmun kasb etadi. Bilamizki, voqeaband lirika shaklida yozilgan asarlar-tuzilish, ifoda hamda badiiy maqsadga ko'ra lirik subyekt his-tuyg'ulari ifodasi uchunгина xizmat qiluvchi detal-voqeaga asoslanadi. Adabiyotshunos olim D.Quronov ta'kidlaganlaridek, bu turdagi lirikada voqeani tasvirlash maqsad emas, balki bir vosita, lirik kechinmani ifodalash vositasidir. Shunga ko'ra unda voqea to'laqonli tasvirlanmaydi, balki punktlar bilan chiziladi, uning eng muhim detallarini olish, eng qizg'in, kulminatsion nuqtalarga urg'u berish bilan kifoyalaniladi. [5, 79] Voqeaband she'rlarda esa asosiy maqsad – voqeani ifodalash bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Adabiyotimizning ko'zga ko'ringan, faol ijodkorlaridan sanalmish Xurshid Davron o'tgan asrning oxirgi choragida voqeaband shakldagi ijod namunalari bilan tavsifiy lirika namunalarini anchayin boyitdi. Xususan, uning "Bahor aytdi...", "Qaroqchi", "Tog'dan tushdi qishloqqa cho'pon...", "Yor sochi haqida rivoyat", "XX asr onasi", "Alpomishning qaytishi", "Atlanta cho'kdi...", "Kuz ertagi", "Bir cholni uchratdim", "Jang tugadi...", "Kutish", "Chol va Kampir", "Yoz ertagi" kabi she'rlari voqea ta'sirida yuzaga kelgan his-tuyg'uni ifodalash hamda o'quvchining uni tasavvur qila olishi, lirik kechinmaga turtki bo'lgan asosni his qila olishi uchun yetarli voqelik tasvirlanishi bilan ahamiyatlidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Muallif ko'plab she'rlarida jamiyatda bo'layotgan hodisalarga munosabatni ifodalash

uchun aniq bir voqeani oladi, ammo uni izchil tasvirlamaydi, balki uning eng muhim nuqtasini his-tuyg'ularga qorishiq holda ifodalaydi. Masalan, quyidagi namunaga e'tibor qarataylik:

Qimirladi tunda u Yuragimning ostida,

Qimirladi qo'rquv-u Ajib bir talvasada.

Go'yo so'ramoq bo'ldi – Ona, ayt, tinchmi olam?

Yuragim g'amga to'ldi, Shivrildim: - jim, bolam! [7]

Sarlavha "XX asr onasi" deya nomlanishidan ayonki, gap XX asr voqeliklari xususida bormoqda. Ushbu davrda xalqimiz qanchadan qancha taloto'plarni boshdan kechirgani haligacha eslanadi. Ikki bor jahon urushlarining mudhish oqibatlarini, qolaversa mustamlaka siyosati: quloqlashtirish, qatag'on, turli qo'zg'alonlarning qonli bostirilishi hamda siyosatning mafkuralashuvi natijasida turmushning barcha bo'g'inlarida zo'raki madhbozlik holatlari birgina yuqoridagi mo'jaz asar qatiga singdirib yuborilgan. Jamiyatda, dunyoda bo'layotgan ishlardan, hatto qorindagi hali tug'ilgan jon ham sarosimada ekani, ona esa tilda emas, xayolida ham bu voqeliklar haqida o'ylashdan qo'rqishi, siyosiy hodisalarni asl holida bayon etolmasligi "...jim, bolam!" jumllarida ta'sirli tarzda ifodalangan.

Yoki ijodkorning 1982-yilda yozilgan "Tog'dan tushdi qishloqqa cho'pon..." [8] deb boshlanuvchi she'rida bir qissaga arziqli voqelik mazmuni singdirib yuborilganiga guvoh bo'lamiz. Tasvirning "...Xotin qo'ydi dasturxonga non, Ko'zlarini yerdan hech uzmay. Qo'l urmadi, tuz totmadi er, Ko'zlarida cho'kkandi qayg'u..." tarzida berilishidan o'quvchi qandaydir mudhish, ko'ngilni xijil qiluvchi voqea

bo'lib o'tganini taxmin qiladi. Keyingi baytlardagi "– Qani so'zla, oh, qani gapir, Nomusimni toptagan kim u?!" deya zorlangan lirik qahramonning alamli so'zlaridan so'ng bo'lib o'tgan hodisa ravshanlashadi. "Agar uni sevsang... kechaman... Qaytib tilga olmayman oting..." deya xiyonat tafsilotlarini so'roqlagan er, jimlikdan so'ng "– Sevmaysanmi?! Xo'p... gunohingni O'zim o'tay... El ham kechirar..." deya xotini ko'ksiga xanjar urishi bilan she'r yakunlanadi. Mo'jazzgina shu asarda xalqimizning "turg'unlik davri"dagi nafs o'p'qon urgan raislari-yu amaldorlarining istalgan buzqliklari sababli qanchadan qancha oilalar darz ketgani, yuzlab yosh kelinchaklar, go'zal ayollar ixtiyorsiz badnom bo'lgani, ayrimlari o'z joniga qasd qilib, boshqalari yuqoridagi kabi yori qo'lida jon berish holatlari "Jimjitlik", "Tushda kechgan umrlar", "Ultontoz" singari asarlarda yoritilgan parchalarni yodga soladi. Ammo she'rda maqsad voqelik emas, u orqali yuzaga kelgan kechinma hamda uning qay tarzda bayon etilishi va qabul qilinishi bo'lgani uchun ham, lirik qahramonning oniy lahzadagi holatini o'z tanamizda "his qilgan" holda qabul qilamiz va e'tirozsiz asarni lirika namunasiga kiritamiz.

Xurshid Davron ijodida bu turdagi she'rlarni turli ko'rinishda uchratishimiz mumkin. Ayrimlarida qalamga olingan voqelik dinamik tarzda bayon etilgan bo'lsa, boshqalarida 1-2 misralik dinamik harakatdan so'ng statik holat tafsilotlari ko'zga tashlanadi. Yana bir turdagi she'rlarda asosiy voqelikka nima turtki bergani va tavsifning nima sababdan berilganini faqat to'liq asar mazmunidan anglash mumkin bo'ladi. Misol sifatida "Kutish" nomli she'rini olaylik:

Deraza pardasi silkinar,
Qaylargadir suzar xonalar.
Qiz yuzida toshgan sepkillar
Bahordan va ishqdan xotira.

Derazadan termiladi qiz ko'chadagi toliqqan yozga.
"Hadasdan kirib kelar kuz..." – qiz shunday deb yozar qog'ozga [2]

Bir qarashda yuqorida berilgan misol voqeaband lirikaga mos emasdek, seziladi. Ammo parchadagi "Hadasdan kirib kelar kuz..." jumlasini asar sarlavhasi bilan birgalikda mushohada qilinganda, qolaversa yuqoridagi "bahor", "ishq" jumalari hisobga olinsa, misrada berilmagan, lekin mazmunan tasavvur qilsa bo'ladigan voqelik namoyon bo'ladi: lirik qahramon – qiz sevgan yori visolini – nikoh to'yini orziqib kutayotgani ayon bo'ladi. Negaki, o'zbekona urf-an'alarimizga nazar tashlaganimizda, avvallari to'ylar ko'p hollarda kuz faslida o'tkazilardi. Sababi asosan dehqonchilik bilan kun kechirgan xalqimiz hosilni aynan shu faslda yig'ib olishgan, to'y qilishga yetarlicha mablag' va sharoit bo'lgan.

Tahlil va natijalar. Voqeaband turdagi lirika namunalarining ayrimlarida qalamga olingan voqea majoziylik yoki ramziylik kasb etishi, bu orqali esa muallif ijtimoiy-falsafiy fikrlarini bayon etishi ham mumkin. 1984-yil yozilgan sarlavhasiz she'rda ijodkor aynan shu usuldan foydalangan. Unda tarixda bo'lib o'tgan katta voqea-hodisalar bir-biriga zanjirdek bog'langan holda ketma-ket tasvirlanadi va ularning har birida ushoq nonni yelkalab olgan va bir maromda odimlab borayotgan chumoli tasviri beriladi. Atlantida cho'kish, Troya jang, Iskandar yurishlari, Parfiya, Baqtriya va tuproqqa qorilgan Turon zamini, qora tuynuq, Xirosimadagi fojialarning har birida chumolining shu holati berib ketiladi. She'r yakuni esa "Donni yelkalagan chumoli esa O'rmalar... u qachon manzilga yetar?!" [7, 32] tarzida tamomlangan. Misralarda esga olingan tarixiy jarayonlar tasviri bevosita don orqalab yurishdan to'xtamayotgan chumoli tasviriga zidlantiriladi hamda bu orqali o'quvchi dunyoda qanday hodisalar bo'lib o'tdi, yana qanday ishlar amalga oshirilyabdi-yu, hamon qorin g'amidan yoki

mehnatdan boshqasini o'ylamay betinim sarson bo'layotgan odamlar yaxlit holda chumoli obraziga muqoyasa qilinganini anglaydi. Bu o'rinda voqeabandlik muallifning ijtimoiy-falsafiy mushohadalari uchun xizmat qilganini anglash qiyin emas.

Voqeaband lirikaga xos asarlarning umumiy musharak jihati ular asosida voqea yotishi, voqeani tasvirlash maqsad emas, balki vosita ekani, asosiy maqsad esa voqea ortida turgan va uni hissiy mushohada etayotgan lirik subyekt qalbini akslantirish [1, 397] ekanini aytib o'tdik. Shunga ko'ra, Xurshid Davronning "Chol va kampir" she'rda bayon etilayotgan voqelik, garchi qarovsiz hovlida chol-kampirning yolg'iz yashashi tasviri bo'lsa-da, undan anglashilgan va lirik subyekt orqali o'quvchiga "yuqadigan" hissiyot urushga nafrat, uning oqibatlar, oddiy insonlar hayotiga ko'rsatgan mislsiz ta'siri – fojeasi bo'lishi aniq. Suvog'i ko'chgan devorlar, har ochilganda g'ijillovchi eshik hamda uzoq muddatdan buyon ayvonda osig'liq turgan va chang bosgan beshik tasviridan bu qarovsiz uyda ularga yordamchi yo'qligidan "ular farzandsiz bo'lsa kerak", deb tahmin qilgan o'quvchi she'r yakunidagi "O'ttiz yildir tush ko'radi chol Smolenskda qolgan qo'lini. O'ttiz yildir kampir tush ko'rur urushdan qaytmagan o'g'lini" [2] jumalalarini o'qigach, qahramonlarning achinarli bu holatiga asosiy sababchi, ularni yakka-yu yagona o'g'lidani judo qilgan narsa, aslida, urush ekanini bilgach, qalbida bu so'zga nisbatan ulkan nafrat sezadi. Shoirning voqelik vositasida o'quvchiga singdirmoqchi va bermoqchi bo'lgan hissiyoti ham aynan shu, aslida.

Xurshid Davron ijodida voqeaband lirikaning yana bir ko'rinishi mavjudki, bu tarzda asarlarda bir nechta voqelik beriladi hamda barchasidan olingan umumiy yaxlit fikr shoir demoqchi bo'lgan badiiy xulosasi o'laroq yangraydi:

Bir cholni uchratdim,

Qo'li qon edi,

"Nima bo'ldi?" – deya so'radim hayron.

"Do'stimni dushmanga sotgandim... – dedi, –

Ikki qo'lim qondir o'shandan buyon".

Bir cholni uchratdim Tili yo'q edi. "Nima bo'ldi?" – dedim yoniga kelib.

G'o'ldirab nimadir dedi, xo'rlangan

Boblar qabriga ishora qilib.

Bir cholni uchratdim,

Ko'zi ko'r edi.

"Nima bo'ldi?" – deya so'radim hayron.

Xiyonat qilgandim iymonga... – dedi, –

O'zimni izlayman o'shandan buyon" [7]

Ushbu she'rda lirik qahramonning oniy lahzadagi kechinmalari uchta mo'jaz voqealar orqali shoir qalb prizmasidan o'tkaziladi hamda uni o'qigan she'rxon dilida do'stiga, aziz insonlarga, Vataniga hamda Imoniga nisbatan qilingan sotqinlik, xudbinlik, xiyonat kechirib bo'lmaz, shu bilan birga jazosi tayin qabohat shaklida namoyon bo'ladi. Shu sababli ham yuqoridagi ijod namunasini voqeaband lirika sifatida asosli tarzda qabul qilamiz.

Xurshid Davronning yana shunday voqeaband she'rlari mavjudki, ulardagi voqelik bir-birini to'ldirgani holda, har biri alohida holda ham mustaqil asar sifatida talqin etilishi mumkin. Fikrimiz dalili sifatida shoirning "1941-yil. 22-iyun. Tongotar" hamda "1941-yil. 22-iyun. Peshin" she'rlarini olishimiz mumkin. Har ikki asar ham 1985-yil yozilgan bo'lib, ularning dastlabkisida tinch, osuda xonadonning tonggi palladagi uyqusi, tungi salqinlikdan seskanib uyg'ongan erkakning ayoli hamda pishillab uxlayotgan o'g'liga mehribonlik bilan termilishlari tasvirlangan bo'lib, so'nggi misralar: "Nogah keldi guldirak sasi, Yomg'ir yog'sa ajabmas, dedi. O'z-o'ziga shivirlab kulib, – U bilmasdi, Bu Urush edi..." [2] jumalalarining o'zi ham o'quvchi qalbida havotir, seskanish, qandaydir

besaranjomlikni yuzaga keltiradi. Aynan mana shu oxirgi misralardagi birgina so'z urushga bog'liq barcha tafsilotlarni o'quvchi tasavvuriga bir-bir keltiradi hamda she'rda bayoni berilmagan, ammo mazmunniga singdirilgan sarosimali kutuv holati yuzaga keladi. Ikkinchi she'rda ham lirik subyektdan tashqari voqea tasvirlangan:

Ularni qo'yishdi jar yoqasida...
 Otasin qo'lini ushlagan go'dak
 Chor atrofga qarab sho'x, olazarak,
 So'radi: "O'q tegsa og'rirmi, dada?"
 Uning ovozi bosdi guldirak...
 Bahorda jarlikni qoplar o't-o'lan,
 O'tlar uzra suzib o'tar oq bulut
 Va shunda giyohlar achchiq dard bilan
 Shivirlar-shivirlar: "Og'rirkan, dada!"
 Bu nola hech qachon bo'lmaydi unut...[2]

Adabiyotshunos olim D.Quronov ta'kidlaganlaridek, ushbu she'r rangtasvir polotnosiga monand, unda voqeaning muayyan bir lahza qotirib qo'yilgan. O'quvchi rangtasvir asarining tomoshabini kabi shu lahzagacha va undan so'ng bo'lgan holatni, voqeaning yetishmayotgan halqalarini tiklay oladi... dushman qo'qqisdan hujum qilgan paytdagi holat – urushning dahshatli manzaralarini, shoshib qolgan ota-

bolaning asir qilinishi, boshqalarga qo'shib haydab ketilishi, va nihoyat jar yoqasida tikka qilinganliklarini tasavvurida bemalol jonlantira oladi [6]. Avval ham aytganimizdek, mazkur she'r bir butun holda voqeband lirikaning go'zal namunasi bo'lishi bilan bir qatorda, o'zidan avvalgi "1941-yil. 22-iyun. Tongotar" she'rining mantiqiy davomi sanaladi. Har ikki asarni ketma-ketlikda o'qigan o'quvchi urushning tinch aholi hayotiga qanchalar tahlikali izlar qoldirgani, insoniyatga ayovsiz qirg'in keltirgani hamda millionlab norasida murg'ak jonlarning aynan mana shu urush sababli yer ostida "O'q tegsa, og'rirkan, dada!" deya zorlanib yotganlari haqida yuraklari uvishib xayolga beriladi. Xuddi mana shu nuqtada lirika o'z vazifasini bajaradi: shoir o'z qalbidan oniy lahzalarda tuygan kechinmalarini – his-tuyg'ularini voqebandlikni vosita qilgani holda o'qirman qalbiga ham "yuqtiradi".

Xulosa. Sirasini aytganda, XX asr so'nggida yangicha ko'rinishda bo'y ko'rsatgan o'zbek she'riyati tavsifiy lirikaning bir ko'rinishi sanalgan voqeband lirikada ham samarali namunalar yaratdi. Xususan, ayni davrning faol ijodkorlaridan hisoblangan Xurshid Davron ijodida ushbu janrdagi she'rlar turfa xil ko'rinishda namoyon bo'ldi.

ADABIYOTLAR

1. D.Quronov. Adabiyot nazariyasi asoslari. –Toshkent: Akademnashr, 2018. – 480 b
2. Даврон, Хуршид. – Болаликнинг овози: Лирика. –Т.:Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986. – 208 б.Даврон, Хуршид. – Болаликнинг овози: Лирика. –Т.:Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986. – 208 б.
3. Ҳамдамов У. XX аср ўзбек шеърияти бадиий тафаккур тадрижининг ижтимоий-психологик хусусиятлари: Филол.фан.докт... дисс. – Т.: 2018. – 252 б.
4. Ҳамдамов У. Янги ўзбек шеърияти. Тошкент: Адиб, 2012. –304-б
5. Курунов Д. ва бошқалар. Адабиётхунослик луғати. – Тошкент: "Академнашр", 2010. –400 б.
6. Д.Курунов. Муталаа ва идрок машқлари. Тошкент: Академнашр, 2013. –336 б.
7. Хуршид Даврон. Баҳордан бир кун олдин: Шеърлар, ривоятлар, таржималар. –Т.: "Шарқ", 1997. –224 б.
8. Хуршид Даврон. – Тўмариснинг кўзлари: Шеърлар, ривоятлар, дoston. –Тошкент: "Ёш гвардия", 1984. –113 б.